

SUDURTINIŲ ATLIKINIŲ VEIKSMAŽODŽIO LAIKŲ REIKŠMĖS IR VARTOJIMAS

N. SLIŽIENĖ

Sudurtinės atlikinės veiksmažodžio formos turi specifinę reikšmę, kuri skiriasi nuo vientisinių formų reikšmės. Tiesa, į kai kurių sudurtinių atlikinių formų, pavyzdžiui, esamojo ir būtojo kartinio laiko, vartojimo sferas atkakliai braunasi būtojo kartinio laiko vientisinės formos, tačiau sudurtinės formos vis dėlto yra dar gana gajos ir plačiai vartojamos.

Šio straipsnio uždavinys – nušviesti sudurtinių atlikinių veiksmažodžio formų vartojimą. Kadangi apie tariamosios nuosakos atlikinių formų reikšmes ir vartojimą jau rašyta¹, o liepiamosios ir geidžiamosios nuosakos formos yra gana retos, čia bus apsiribojama tik tiesioginės nuosakos laikų atlikinėmis formomis.

Kadangi būtojo laiko dalyviai dažnai vartojami tokia pat reikšme, kaip ir sudurtinės atlikinės formos, tam tikrais atvejais bus pateikiami ir jų pavyzdžiai².

§ 1. Sudurtinės atlikinės veiksmažodžio formos reiškia ankstesniu veiksmu pasiektą rezultatinę būseną, trunkančią tam tikru dabarties, praeities arba ateities momentu.

Nuo vientisinių veiksmažodžio formų sudurtinės atlikinės skiriasi savo santykinę-rezultatinę reikšmę. Atlikinėmis formomis nusakyti veiksmai siejami su dviem laiko planais: ankstesniajam laiko planui priklauso veiksmo procesas, o vėlesniajam – tuo veiksmu pasiekta rezultatinė būseną. Vientisinėmis formomis nusakyti veiksmai paprastai priklauso tik vienam laiko planui. Vientisinėmis formomis pasakomas toks veiksmas, kuris vyksta, vyko arba įvyko, vyks arba įvyks, o atlikinėmis formomis nusakomas jau įvykęs arba anksčiau vykęs, bet jau nebevykstantis veiksmas; kalbamuojų momentu arba kitu kuriuo kalbėtojo pasirinktu momentu yra išlikusi tik tuo veiksmu pasiekta rezultatinė būseną. Šitokių vientisinių ir sudurtinių atlikinių formų reikšmės skirtumą galima laikyti veiksliniu, veikslą suprantant

¹ Žr. N. Slizienė, Tariamosios nuosakos sudurtinių atlikinių formų reikšmės ir vartojimas, „Kalbos kultūra“, 11, Vilnius, 1966, p. 40–45.

² Apie būtojo laiko dalyvius, vartojamus sudurtinių atlikinių formų reikšme, žr. N. Slizienė, Lietuvių literatūrinės kalbos sudurtinių veiksmažodžio formų struktūra, kn.: Lietuvių kalbos gramatinė sandara, Vilnius, 1967, p. 78–79.

plačiąja prasme³. Su lietuvių kalbos veiksmažodžių eigos ir įvykio veikslais tas skirtumas neturi nieko bendra, dėl to atliktines formas, kaip ir vientisines, turi tiek eigos, tiek įvykio veikslo veiksmažodžiai.

Kai pagrečiui vartojamos vientisinės ir sudurtinės atliktinės formos, tai pastarosios žymi ankstesnį veiksmą, negu pirmosios. Atliktinės formos žymi ne tik kad veiksmas yra atliktas ir jau nebevyksta (t.y. turi tam tikrą plačiąja prasme suprasto veikslo reikšmę), bet kartu reiškia ir veiksmų laiko santykius. Labai dažnai jos vartojamos pagrindinio ir šalutinio sakinio veiksmų laiko santykiams reikšti. Tokiais atvejais išryškėja jų santykinė laiko reikšmė.

§ 2. Tiesioginės nuosakos sudurtinės atliktinės formos reiškia tiesiogiai patirtą esančią, buvusią ar būsimą rezultatinę būseną. Nuosakos reikšmė jos nesiskiria nuo tiesioginės nuosakos vientisinių formų.

Tiesioginės nuosakos sudurtinės atliktinės formos, kaip ir vientisinės formos, yra keturių laikų: esamojo, būtojo kartinio, būtojo dažninio ir būsimojo. Iš jų daugiausia vartojamos esamojo ir būtojo kartinio laiko atliktinės formos.

Esamasis laikas

§ 3. Esamojo laiko sudurtinės atliktinės formos reiškia ankstesniu veiksmu pasiektą rezultatinę būseną, trunkančią kalbamuoju momentu.

Įvykio veikslo veiksmažodžių esamojo laiko atliktinės formos dažniausiai reiškia kalbamuoju momentu trunkančią konkrečią rezultatinę būseną, pasiektą ankstesniu veiksmu, kuris suvokiamas kaip konkretus vientisinis aktas.

Kur tvartai buvo, dabar riogso mūrai; iš tų mūrų atkvepia kvapas: daug gyvų daiktų yra čia sudegę. SimonR I 151. Tas bernelis yr atjojęs per lygų laukelį. JD 101. Juk yra susidariusi net tam tikra nuomonė: kur ateina Muštokas, ten atsitinka nelaimė. SimonVK II 25–26. — O koki žodį tu esi jiems davęs? — paklausė jo kitas žynys. BalčHP₁ 25. Jau keturis šimtus tūkstančių svarų yra dėl to karo išdavę, o dar jokio pelno, sako, nematyti. SimonVK I 75. Ar nėra jie kartais dėl ko susibarę? MairRR II 96. Aš taip esu nuvargęs, Martyn, mūsų šėmoji šią naktį atsivedė. SimonVK I 305. — Tai jau galutinai nusistatęs esi? — pasiklausė vyrą Kukienė, sūnui iš pirkios išėjus. KrėvRg 124.

Ta pasaka tiems žmonėms yra parašyta, kurie, pramanę sau neteisingas priežastis, nekaltus žmones žudo. DaukRR 293. Esu mūsų vado, didžiojo magistro, pasiųstas pas šios pilies valdovą. KrėvP 216. Tamsta esi areštuotas! VienR V 328. Žiūrėk, kiek ritinių audeklų yra prikamšyta ant špitolės viškų... ŽemR I 377.

Eigos veikslo veiksmažodžių formoms konkrečios rezultatinės būsenos reikšmė mažai būdinga.

³ Kalbėdamas apie bulgarų kalbos veikslus, J. Maslovas yra pažymėjęs, kad reikšmės skirtumai tarp aoristo ir imperfekto bei perfekto ir neperfekto irgi esą veiksliniai, jeigu veikslas suprantamas plačiąja prasme, žr. Ю. С. Маслов, Глагольный вид в современном болгарском литературном языке, kn.: Вопросы грамматики болгарского литературного языка, Москва, 1959, p. 157–158, 162, 164–165. Kalbose, neturinčiose eigos ir įvykio veikslo formų, perfekto, pluskvamperfekto ir pan. sudurtinės veiksmažodžio formos kai kurių kalbininkų laikomos tiesiog veikslinėmis, plg. И. П. Иванова, Вид и время в современном английском языке, Изд-во ЛГУ, 1961, p. 106–143.

Kas nors šiąnakt dobiuluose yra nakvojęs — gulykla palikusi. Plt (LKŽ III 714). *Tavo žodžiuose daugel drąsos, kurios aš iš tokio, kaip tu, nesu laukęs, todėl neužpykau ir tau atsakysiu.* KrėvP 202.

Esamojo laiko atliktinės formos paprastai nusako tokį veiksmą, kuris yra ankstesnis už esamojo laiko planą, t.y. už kitus dabartyje vykstančius veiksmus. Tačiau sakinyje pasakytos laiko aplinkybės gali rodyti ir tikslų ar bent apytikrį jo laiką.

Nori Gugis prisiminti, ką negero yra padaręs per ištisus metus, bet nieko prisiminti negali, išskyrus, kad girtas buvo. KrėvRg 234–235. *Žuvėdai turi ant savo uolų ženklus, kurie rodo, jog Žemaičių jūra per 1000 metų yra per kelias uolektis nusekusi.* DaukRR 156. *Gurklėti siūlai yra susimetę į gurkles besukant.* Lk LKŽ III 752). *Gal kažkada [Gugis] jų (maldelių) ir mokėjo, bet seniai jau yra visa pamiršęs.* KrėvRg 231.

§ 4. Eigos veiksmo veiksmažodžių esamojo laiko atliktinės formos dažniausiai reiškia apibendrintą rezultatinę būseną, pasiektą neapibrėžtos praeities veiksmu. Tas praeities veiksmas paprastai esti apibendrintas, jis gali būti ne kartą vykęs arba nė karto nevykęs.

Ir Šimonio tėvas, ir tėvo tėvas — kartų kartas atgal yra šitą kartoję savo vaikams. SimonR I 32. *Kitados Kistyno tarpukalnė yra mačiusi ir laimingų laikų — ir net labai laimingų.* VienR I 12. — *O tavo senelis, esu girdėjęs, visai ką kita sako: jei ne vokiečiai, tai mes šiandien nei plentų, nei geležinkelių, nei bažnyčių, nei mokyklų neturėtumėm, — primena Anskis Vilko Martynui.* SimonVK I 90. — *Bene tu esi, daisia, lūšį mačiusi? — jau rimtai mustebo Geišė.* VaižgDD 34. *Motutė man yra sakiusi: „Dabokis, vaikaiti!“* ŽemR I 109.

Anų esu kiek sykių šokdinta. Krš (DAK).

Labai dažnai šia reikšme vartojamos neigiamos esamojo laiko atliktinės formos.

Ar žūsim, ar laimėsime, mūsų garbė bus didžiausia, ir gražiausias apie mus sudės vaidilos dainas, kokių mūsų tėvai dar nėra girdėję, kokių protėviai dar nėra klausę. KrėvP 210. *Bet bailsaus lietuvininko, rodos, dar niekas nėra matęs, — na, tai geriau ir būkime ižūlūs.* SimonVK I 338. *Norėtų [Jonukas] paprašyti Antaną, bet nedrįsta: juk nė karto dar nėra važinėjęsis.* BilR I 161.

Apibendrintos rezultatinės būsenos reikšmė vartojamos ir įvykio veiksmo veiksmažodžių esamojo laiko atliktinės formos, tik žymiai rečiau.

— *Man, sakysim, vis tiek, — tarė baisusis Mikas: — ne vienam tokiam esu padėjęs išsipainioti iš bėdos, padėsiu ir tau.* BalčHP₁ 265. *O! ji yra pasakiusi motinai tokių žodžių, kurių greičiausia nė viena motina negalėtų atleisti.* SimonVK II 229. *Ar yra tau atsitikęs koks antžygis (nelaimė) praleisti?* Pln (LKŽ I 143).

Yra pastebėta, kad, trinant du kūnus į kits kitą, vienas įsielektrina vienos rūšies elektra, antras — antros. BaršF 5. *Esu ir aš nuvogta (apvogta), vienkiemiai kad gyvenau.* Šts (LKŽ V 368).

Visais šiais atvejais esamojo laiko atliktinės formos labai aiškiai nusako neapibrėžtos praeities veiksmą ir labai silpnai — juo pasiektą rezultatinę būseną. Daugeliu atvejų būsenos reikšmė tiek neryški, kad galima sakyti, jog esamojo laiko atliktinės formos reiškia neapibrėžtos praeities veiksmą, aktualų kalbamuojų momentu. Dėl to, matyti, ir J. Jablonskis, 1901 m. gramatikoje aptardamas šią reikšmę, rezultatinės būsenos visiškai neminėjo. Jis rašė: „Pereinamas atliktasis laikas, sudė-

tas iš pereinamojo veiksmavardžio ir jungiamojo žodžio *esu, esmi*, nurodo dar, kad veiksmas kada-nors, rasi kelis kartus yra atsitikęs; žmogus, pasakodamas apie tokius atsitikimus, kalba ne apie vieną kokį atskirą, jam žinomą, atsitikimą, bet parodo, kad tokių atsitikimų arba keli galėjo būti jo gyvenime, arba niekada negalėjo būti⁴.

Kontekstas kartais rodo, kad esamojo laiko atlikinėmis formomis apibendrintai nusakytas veiksmas yra įvykęs netolimoje praeityje.

Jis jau užmiršęs, kas šiandien yra buvę, ką jis yra dirbęs, ką, kur ir iš kur vežiojęs, kas yra padėjęs, udijęs ar įsakymus davinėjęs, kelis kartus yra jam surikęs tįjūnas: „Mykoliuk, tekinas!“ VaižgDD 9.

Apibendrintos rezultatinės būsenos reikšmė daugiausia vartojamos veikiamosios rūšies esamojo laiko atlikinės formos. Neveikiamosios formos (daugiausia beasmenės) pasitaiko retai.

§ 5. Esamojo laiko sudurtinių atlikinių formų reikšmė pavartoti būtojo laiko dalyviai dažniausiai reiškia konkrečią rezultatinę būseną.

Severja ėmė dairytis progos jam pasiteisinti, tik neišmanė, dėl ko, kuo ji nusidėjusi. VaižgDD 53. *Ar tu girdi, kaip mumis susirūpinę gerieji žmonės?* LzPR I 399. *Antraip apversk knyga: ne taip paėmęs.* Grž (LKŽ I 135).

Klausinėjo motinėlė: — Kur siūdintos kamanėlės? JD 481. *Čia mūsų vieny kiekvienas miestas įbestas, kiekvienas tyros straipsnis užtvertas, kiekviena troba iš naujos medžiagos savo rankomis sutašyta...* VaižgDD 83.

Apibendrintą rezultatinę būseną, pasiektą neapibrėžtos praeities veiksmu, tokie dalyviai reiškia retai.

Rasit, ir mūsų ponas kur tokiu lekajumi prie karaliaus dyaro užsieniuose buvęs. LzPR II 90.

Bėgo metai, amžiai slinko; daug užgydyta žaizdų! Net didžiausio kaltininko žmonės n'atmena skriaudų. MairRR I 171.

Apibendrintos rezultatinės būsenos reikšmė kiek daugiau vartojami bevardės giminės būtojo laiko neveikiamieji dalyviai, ypač tie, kurie neturi neveikiamosios rūšies reikšmės.

Bet tai nežinoma, o įdomu tai, kad čia vaikščiota ano žmogaus, kuris dabar priklauso kitai, o tai kitai atėjo Ilžė padėti. SimonVK II 122. *Vis mieli vaidenas plotai, kur ganyta mūs, kur arta.* GirR II 287.

Kai kuriais atvejais dažniau yra vartojami atlikinių formų reikšmę turintys būtojo laiko dalyviai, negu esamojo laiko sudurtinės atlikinės formos. Pavyzdžiui, kuriant meninį dabarties paveikslą, dažniausiai vartojami tik būtojo laiko dalyviai.

Jonas išsitiesęs kniūpsčias pas krosnį ant suoliuko; trumpa jam vietos, todėl kojas ligi kelių pastatęs aukštylį pagal sieną; galva antrame gale nusikišusi ilgiau suoliuko. ŽemR I 86. *Čia paliepių torielkos po mišką išklotos, čia kiauliabudės pūpsa lyg pievos kemsotos, čia po eglėmis šeimynom sudygę ruduokės, čia pušyne iš gruodo išauga žaliuokės, čia rausvos, melsvos, pilkos umėdės sutūpę, linksmutės, gražiai auga, niekas jom nerūpi.* BaranAŠ 5. *Trobos be langų, be durų; kitų nugriauti stogai, patrankų šūviais pramuštos sienos, išdraskyti sienojai, tvorų nė žymės nebeliko.* VienR I 293.

⁴ Žr. J. Jablonskis, Rinkiniai raštai, t. I, Vilnius, 1957, p. 102.

Šiais atvejais būtojo laiko dalyviai labai aiškiai nusako rezultatinę būseną.

§ 6. Esamojo laiko atlikinės formos, sudarytos su pagalbinio veiksmožodžio esamojo laiko formomis *esti, būna, būva*, paprastai reiškia ne vieną kartą tuo pačiu veiksmu pasiekiamą arba dėsningai pasikartojančią rezultatinę būseną.

Atskridę pulkeliai jau esti susiskirstę poromis, ir šios poros netrukus pakrinka. IvanLP II 75. *Motriškosios, tiesą pasakius, čia labai gačnios: bažnyčioj būva apsidariusios su strupkėmis, su aplinkuo kvaldotomis, su sijonais margai dažytais, pačių austais.* ValPJ 26. *Griaumedis uosis dažniausiai būna augęs tankumyne.* Grk (LKŽ III 575).

Ūminės trachomos atvejais kartais esti visas ragenos paviršius sėte nusėtas smulkučių drumstumėlių. AviŽATD 19. *Seni autoriai teigia, kad, jei lizdas būva sukrautas aukštame medyje, patelė nuneša ant žemės vaikus, suėmusi juos į snapą.* IvanLP II 71.

Apibendrinto esamojo laiko kontekste šitokia reikšmė yra galima ir tada, kai vartojamos pagalbinio veiksmožodžio formos *esu, esi, yra...*

Bet kai reikia, kai bėdų esi, tai visa esi užmiršęs, ir klaidžiok sau sveikas ligi gaidysčio... O gaidžiui pragyduš ir atsimuodus, daugiausia esi jau netoli savo namų; esi, pasirodo, visą naktį klaidžiojęs už vartų. Kartais esi nuvestas ir ligi kapių. SimonR I 93. *Kol srovė teka lazdele, jungiančia elektros mašinos konduktorius, ol vienas konduktorius yra įsielektrinęs teigiamąja elektra, o antras – neigiamąja.* BaršF 29.

§ 7. Turėdamos santykinę-rezultatinę reikšmę, esamojo laiko sudurtinės atlikinės formos paprastai santykiauja su esamojo laiko vientisinėmis (taip pat su dabarties veiksmą reiškiančiomis neveikiamosiomis sudurtinėmis) formomis: atlikinėmis formomis nusakomas veiksmas, ankstesnis už visus kalbamuosiu momentu trunkančius veiksmus, o tuo veiksmu pasiekta rezultatinė būseną yra su jais vienalaikė.

Visa Aužbikų apylinkė tebemiega ar dar nėra išėjusi į laukus. VaižgDD 59. *Aš padėti negaliu, pats iš namų nieko negaunu, esu išvarytas iš mokyklos ir dabar vargiai galėsiu verstis, o čia dar skolos, pažįstamų nėra.* BilR I 90.

Esamojo laiko, kaip ir kitų laikų, atlikinės formos gana dažnai vartojamos pagrindinio ir šalutinio sakinio veiksmų laiko santykiams reikšti.

– *Dėdė Tautrimas sakė... – Bet Anskis ar nebežino, ar nebenori aiškinti, ką dėdė Tautrimas yra sakęs.* SimonVK I 89. *Višta kadakščioja, kad kiaušį yra padėjusi.* Rg (LKŽ V 42). *Taigi nutverk rykus, kurie tam yr padaryti, o mėžk greitai ir linksmai pakvipusį skarbą.* DonR 49.

Matyt, yra gerai įkaušęs, kad ein šlitiniuodamas. Vvr (LKŽ V 448).

Tam tikrais atvejais esamojo laiko atlikinės formos vartojamos šalutiniuose sakiniuose ir tada, kai pagrindiniame sakinyje eina ne esamojo, o būtojo ar būsimąjo laiko vientisinės formos.

Tačiau, kai pradėjau įsiuvinėti naujoj vietoj, tai pamačiau, kad sagos jau yra čia buvusios. BaltPV₁ I 36. *Netrukus Mykolas gavo žinią, kad jo motina nėra palikta viena savo likimui, kad yra kam ją rūpintis, ir tai jį visai nuramino.* VienR V 197. *Ji pasakodavo jam visados daug apie jo mirusią motiną ir apie tai, kiek ta gero yra jai padariusi.* BalčHP₁ 230. *Kiek sužeistų esi surinkus, paklaus tavo tėvynė.* SNērP₁ 309.

Tokiais atvejais pagrindinio sakinio tariniu eina veiksmazodžiai, reiškiantys kalbėjimą, mąstymą, psichines būsenas ar fizinius pojūčius (*sakė, manė, žinojo, jaudinosi, jautė, matė* ir pan.), arba juos atstojančios žodžių grupės (*ėjo kalbos, gavo žinią, atėjo į galvą* ir pan.). Šių žodžių semantika pasakotojui leidžia apibrėžti veiksmo laiką ne pagal savo, o pagal veikėjo kalbamąjį momentą. Kalbamasis momentas čia nukeliamas į praeitį arba į ateitį, taigi esamojo laiko atliktinės formos vartojamos perkeltine reikšme. Panašiai vartojamos ir esamojo laiko vientisinės veiksmazodžių formos (pvz.: *Aš maniau, kad jis miega*)⁵.

Kai kada esamojo laiko atliktinės formos esti pavartotos ir pagrindiniame, ir prie jo prijungtame šalutiniame sakinyje. Tokiais atvejais pačios atliktinės formos veiksmų laiko santykio nerodo, jis paaiškėja tik iš viso sakinio prasmės.

Grėtė tyli, nesiaiškina, kad, jeigu ji čia būtų buvusi, būtų davusi ir pinigų, ir arklius į ligoninę nuvežti; ne, ji nesigiria, juk savo gyvenime ji niekada nėra pasigyrusi netgi tuo, ką tikrai yra gero padariusi. SimonVK II 395. *Ar tamstai esu sakes, kad aš esu radęs didelę grybą?* LnkV (DAK).

§ 8. Esamojo laiko atliktinės formos dažniausiai vartojamos objektyviai, t.y. jomis paprastai nusakoma tokia rezultatinė būsena, kuri iš tikrųjų trunka kalbamuojų momentu (žr. visus aukščiau pateiktus pavyzdžius). Tačiau kartais esamojo laiko atliktinių formų reiškia rezultatinė būsena iš tikrųjų kalbamuojų momentu netrunka. Tai subjektyvus esamojo laiko atliktinių formų vartojimas.

Tam tikrais atvejais, dažniausiai norint išpėti dėl galimų ateities nemalonumų, esamojo laiko atliktinėmis formomis nusakoma tokia rezultatinė būsena, kurios kalbamuojų momentu dar nėra, bet kuri numatoma ateityje. Norėdamas pabrėžti savo įsitikinimą numatomos rezultatinės būsenos tikrumu, kalbėtojas pasako ją kaip dabarties faktą ir todėl vartoja esamojo laiko atliktines formas. Šiais atvejais dažniausiai vartojami esamojo laiko sudurtinių atliktinių formų reikšmę turintys būtojo laiko dalyviai be pagalbinio veiksmazodžio.

Apsižiūrėk tik, sakau, apsižiūrėk! Juk jeigu tik viena kibirkštėlė užlekia ant stogo, ir jau esame dingę! SimonR I 157. *Papulsi į jų nagus — sveikas dingęs.* Jrb (LKŽ II 386). *Neduok dieve gauti eržlią mergą — sveikas prapuolęs!* Užv (LKŽ I 263). *Su žmogumi kiekvieną dieną gali susieiti, o pono malonė su ligi vartais... nepasijusi — ir išlėkęs... išgins ponas iš didelio gerumo...* ŽemR II 69. *Ką pagauna jos liežuvis, tas jau dingęs, tas jau žuvęs.* SNėrP₁ 470. *Kruvinais liežuviais švaistos it kardais: — kas ant kelio — žuvęs! Rangosi žiedais.* SNėrP₁ 439. — *Susikurk ugnelę, pataria jai ta, — mesk į ją kuodelį, — ir bėda baigta!* SNėrP₁ 452.

Esamojo laiko atliktinės formos čia turi savo įprastinę morfologinę reikšmę, tik kalbantysis vieną akimirką įsivaizduoja, tarsi būsima situacija jau yra dabartyje.

Paprastai esamojo laiko atliktinėmis formomis nusakytas veiksmas esti pasibaigęs prieš kalbamąjį momentą ir palikęs tik savo padarinį — rezultatinę būseną. Tačiau kartais iš konteksto matyti, kad jis tebetrunka ir kalbamuojų momentu.

— *Bet antra atlenkus, kas ko nekeikia! — nori teisintis Lėnė. — Miesčionis keikia būrą, būras keikia miesčionį. Taip jau, aš manau, iš amžių yra buvę.* SimonVK

⁵ Plg. З. М. Думашюте, Значение и употребление простого настоящего времени глагола в современном литовском литературном языке, автореферат кандидатской диссертации, Вильнюс, 1961, p. 5–6.

I 167. Jūs, šalteikiškiai, visada esate buvę protingi žmonės, apie jūsų protą ir išmintį net pati vyriausybė žino. O ji ir žino, kad jums niekas taip greit galvos neapsuks. Simon VK I 70. Nors žmoneliai kasmet renkasi po kits kito į tą pačią žemelę, pasaulis dėlto palieka toks pat pilnas, koks buvęs nuo pat senovės. ŽemR I 149.

Tai, kad veiksmas trunka kalbamuuju momentu, kalbėtojas laiko pašnekovui jau žinomu dalyku, jis tik nori pabrėžti, kad tas veiksmas visada ir anksčiau yra vykęs, kad pašnekovas galėtų padaryti išvadą, jog, jeigu iki šiol taip buvo, vadinasi, ir dabar taip turi būti. Taigi ir čia visų pirma iškeliamas ankstesnis veiksmas, kurio padariniai aktualūs kalbamuuju momentu.

Neigiamos esamojo laiko atliktinės formos dažnai vartojamos, norint pabrėžti dabarties veiksmo ir visos situacijos ypatingumą.

Koks laimingas jos veidas! Tokio Grėtės veido Karalienė dar nėra mačiusi. SimonVK II 175. Vai, berneli, kokie tavo žodžiai! Tokių dar aš nesu girdėjusi. KrėvP 120. Bet Joniukas linksmas ir laimingas; važinėjas per visą dieną, per visą dieną iš visos galios dainuoja savo dainą, nors ratai be perstogės krato jo kūną, drebina plaučius krūtinėje, nors jam sopa gerklę ir balsas užkimo. Bet dainuoja, kad tik jį daugiau pavažinėtų, nes juk niekados jis dar nėra važinėjęsis. BilR I 162. [Jasius] (duoda) Štai tau laiškas. [Petras] Laiškas? Man? [Jasius] Matai gi... [Petras] (paėmęs voką, laiko ir žiūri) Aš dar niekuomet nesu gavęs laiško... BinkRn 342.

Neigiamomis atliktinėmis formomis kalbėtojas pasako, kad veiksmas anksčiau niekada nėra vykęs, vadinasi, tai, kad jis dabar vyksta, yra neįprasta ir ypatinga. Ir šiuo atveju pabrėžiamas veiksmo nebuvimas (nevykimas) praeityje, aktualus kalbamuuju momentu.

Kaip ir esamojo laiko vientisinės formos, esamojo laiko sudurtinės atliktinės formos vartojamos, gyvai pasakojant praeities atsitikimus. Praeityje trukusi rezultatinė būseną pavaizduojama taip, tarsi truktų pačiu kalbamuuju momentu. Daugiausia šiais atvejais vartojami būtojo laiko dalyviai be pagalbinio veiksmazodžio.

Petras mojavo dalgiu sakytum plunksnele ir ėjo toli visų priešaky... O šeimininkas mataravo straksėdamas iš paskos. Petras jau išvarė pradalgę, stovi baro gale, o šeimininkas tik pusiau įsilingavęs... BaltPV₁ I 103–104. Tyliai supreliudavo vargonai; iš dangelio lūpų paskambėjo giesmė. Grėtė jau vėl nudūrusi akis, lyg didelė kaltė ją slėgtų. SimonVK I 258. Karalienė tvyksteri: kažkas palytėjo jai petį. Bet ne, niekas. Vaikų nė vienas dar nėra pajudėjęs iš savo vietų. Tik Vilius atsiskęs žiūri didelėm akim į ją, paskui į ligonį. Marikė jau tyliai atsisėdusi prie lovos galo. Martynas tebeklūpo... Klabterėjo ir lengvai atsidarė stubos durys. SimonVK I 154. Vaikas jau nebeverkė, o tiktai dejavo, kaip paaugęs žmogus, kuris kenčia didelius vidujinius skausmus. Jau viskas išbandyta, visoki galimi ir negalimi vaistai suduoti, ir niekas niekas nepadeda. SimonVK II 101.

§ 9. Esamojo laiko sudurtinės atliktinės formos savo reikšme šiek tiek artimos būtojo kartinio laiko vientisinėms formoms, nes tiek vienos, tiek kitos reiškia praeities veiksmą. Pagrindinis skirtumas tarp jų yra tas, kad veiksmas, nusakytas būtojo kartinio laiko vientisinėmis formomis, dažniausiai priklauso tik praeičiai ir nesusisiečia su dabartimi, o esamojo laiko sudurtinės atliktinės formos reiškia tokį praeities veiksmą, kuris susijęs su dabartimi, kuriuo pasiekta rezultatinė būseną yra esamojo laiko plano dalis. Vientisinėmis formomis pasakojami praeities įvykiai, nuosekliai vykę vienas po kito arba vienalaikiai; visi jie sudaro praeities situaciją ir ne-

išeina už jos ribų. Sudurtinėms atliktinėms formoms pasakojamoji funkcija nebūdinga. Jos nusako praeities veiksmą, tarsi plėšte išplėštą iš būtojo laiko plano, izoliuotą nuo kitų praeities įvykių ir susietą su dabartimi. Plg.:

Anskis po pietų nesiskubino bėgti lauk, kaip Vilius su Marčiuku. Jis nuėjo į didžiąją stubą baigti mokyklos darbų. Atsisėdęs jis užsiėmė ausis, užmerkė akis ir kelis kartus, pažvelgdamas kartais į knygą, perskaitė kažką vokiškai. „Jau moku“, — sušuko pagaliau patenkintas. Sukišo knygas atgal į maišelį, maišelį užkabino ant lovos kojos ir atsistojęs nusirąžavo. SimonVK I 83.

Štai piktžolės ir rudenį tebėra žalios. Ar iš tingėjimo? Oo! Pačios sau paliktos, nesumaningo ar neapsukraus žmogaus „neglobojamos“, reikia suprasti: netrukdomos, jos seniai išvedžiojo po dvejus vaikus ir trečiuosius štai yra pradėjusios. Tai visai kas kita! Jos nėra neliūsta, kad nebesuskubs: savo uždavinį yra dvigubai atidirbusios, savo veislės ateitį yra net per gerai aprūpinusios, kad neišnyktų. VaižgDD 60.

Būtojo kartinio laiko vientisinės formos paprastai vartojamos būtojo laiko kontekste, o esamojo laiko sudurtinės atliktinės — esamojo.

§ 10. Pavartotos tam tikroje kalbos situacijoje ar kontekste, būtojo kartinio laiko vientisinės formos irgi gali reikšti praeities veiksmą, susijusį su dabartimi. Ryšys su dabartimi ryškiausias tada, kai yra išlikę kokių nors to veiksmo padarinių, todėl šią reikšmę dažniausiai turi rezultatinių veiksmazodžių vientisinės formos.

Iš kur tu, brolau, pramokai taip kalbėti ir drąsos tiek įgijai? Kai gyvas buvai, rodos, trijų skatikų nebuvai vertas, o dabar kalbi, lyg ropę kremti. KrėvRg 273. *Ale tik pamanykite, ta jūsų Anė! Sakykite, kuo jinai pavirto? Jau visai ji nebe Šalteikių duktė.* SimonVK I 30. *Taip jau ims ir užkaPOS?! Už ką? Nieko blogo mes jam nepadarėm... mes net nežinom nieko...* BaltPV₁ I 67.

Kitų veiksmazodžių vientisinėmis formomis nusakyto praeities veiksmo ryšys su dabartimi yra sunkiau suvokiamas.

Neragink, berneli, tavo tėvas negers iš stikliuko, iš kurio raganius gėrė. KrėvRg 78. — *Ryt bus giedra ir dar ilgai bus giedra. — Iš kur gali žinoti? Ar su dievu tarei-si? — nusijuokė Pikčilingis.* KrėvRg 110. *Neužmiršk Lakštingalos, jei kas atsitiktų. Nuo vakar dienos vargšėlė nelesė...* CvR III 218.

Nors būtojo kartinio laiko vientisinių formų reikšmė tokiais atvejais ir labai artima esamojo laiko sudurtinių atliktnių formų reikšmei, vis dėlto jos visada skiriasi tam tikru niuansu: palyginti su sudurtinėmis formomis, vientisinės daug menkiausiai tereiškia praeities veiksmo ryšį su dabartimi. Kaitaliojant būtojo kartinio laiko vientisines formas su esamojo laiko atliktinėmis, vieni praeities veiksmai gali būti mažiau, o kiti — labiau susiejami su dabartimi.

— *Kiaušinis vištos nemokina, ir tu manęs nemokink, — šurkščiai atsikirto vyras. — Kad sumaniau, tai visa su dievo pagalba ir apgalvojęs esu.* KrėvRg 120. — *Mes jau susitarę esame su Kuogio Kaziu, — spyrėsi sūnus. — Kad pasakiau, reikia tėvo klausyti nesiginčinus, — šūktelėjo Kukis. — O su kuo susitarei, manęs neatsiklauses, man nerūpi.* KrėvRg 123–124.

Vis dėlto būtojo kartinio laiko vientisinėmis formomis nusakytų praeities veiksmų ryšys su dabartimi dažnai esti tiek ryškus, kad, norint, jas galima būtų pakeisti esamojo laiko sudurtinėmis atliktinėmis formomis. Plg. būtojo kartinio laiko vientisines ir esamojo laiko sudurtines atliktnines formas šiuose pavyzdžiuose:

— *Kaip matau, tu šiandien ar ne pas kalę nasrų pasiskolinusi esi, ar gal drigniu apsiėdei!* — sumojo ranka vyras ir nuėjo į kluonus. KrėvRg 67.

Draugai, ką jūs, iš tikrųjų?! Argi aš nusipelniau tokios garbės, aš prastas... CvR IV 295. Užteks man ir drąsos, kad su jūsų valdovais susiremtau, užteks ir tam, kad judu, mane piktų žodžiu įžeidusiu, tinkamai nubaustau, kaip to esata nusipelnusiu. KrėvP 222.

— *Tai pasilakė, — pasigirdo moteriškas minioje balsas. — Tikras tėvulis!..* KrėvRg 217. *Tai yr prigėręs, kad kniustinas eit.* Krtn (LKŽ VI 271).

Tik tada, kai reikia ypatingai pabrėžti išlikusius būtojo veiksmo padarinius, vartojamos tiktai esamojo laiko sudurtinės atliktinės formos. Paprastai tokiais atvejais jos reiškia nuolatinę rezultatinę būseną ir dažniausiai vartojamos, nusakant mokslo dėsnius, amžinas tiesas.

Elektronus lengvai galima atskirti nuo atomo; iš to savaimė tenka spėti, kad jie yra susispietę išorinėje atomo dalyje. BaršF 171. *Emulsijos pavyzdžiu gali būti pienas, kuriame yra pakibę riebalų rutuliukai.* MatKCh 9. *Adsorbcijos reiškiniai yra be galo paplitę gamtoje ir technikoje.* MatKCh 172. *Paminėsiu jums kai kuriuos skaičius, ir esu įsitikinęs, kad jie neatrodys jums sausi ir nuobodūs (tsp).*

Tik esamojo laiko sudurtinėmis atliktinėmis formomis nusakoma ir pasikartojanti įprastinė ankstesniu veiksmu pasiekta rezultatinė būseną.

Žiemos pradžioje poros jau būna susidariusios. IvanLP II 70. *Ataušta ir Rapolienė ir ginčą baigia kone malda, jei Rapolas tuo laiku esti išėjęs.* VaižgRR I 133. *Kai įsibailinus esu, tai ir per miegą rodo ugnis.* Bsg (LKŽ I 462). *Anos iškepti pyragai visuomet yr iškilę, išsikorėję, malonu ir paveizėt.* Vvr (LKŽ VI 361).

§ 11. Kaip esamojo laiko sudurtinės atliktinės, taip ir būtojo kartinio laiko vientisinės formos tam tikrame kontekste gali reikšti ne tik konkrečią, bet ir apibendrintą rezultatinę būseną. Aukščiau minėtas vientisinių ir sudurtinių formų reikšmės skirtumas yra ir šiais atvejais. Plg. abejas formas tame pačiame kontekste:

Palauk, kūmele, nesiskusk dar! Skerdžius geras žmogus, niekam dar nėra pikto padaręs. Bent neteko girdėti. KrėvRg 67. — *Jūs, aš žinau, sakote: raganius skerdžius, — o kokis aš raganius? Senų laikų patyrimų daugel girdėjau, naudojuosi jais ir dažnai tiesą atspėju — štai tau ir raganius! — Tai ir apie tai, kad žmogus savo laimės atspėti nemoka ir todėl vargsta, irgi iš senų laikų žmonių esi girdėjęs? — Ne, kam meluosi, šita gal girdėjau, gal ir ne. Negalvojau apie tai.* KrėvRg 110. *Ar ne gana pons amtsrots, mus kaip tėvs pamokindams, draudęs yr su pūčkoms ant padvarių šaudyt? O kiek syk kunigai, mišias laikydami, barė.* DonR 100–101.

Esamojo laiko sudurtinės atliktinės formos turi ryškesnę apibendrintą reikšmę, negu vientisinės būtojo kartinio laiko formos. Minint keletą neapibrėžtos praeities veiksmų, kurių vieni daugiau apibendrinami, kiti mažiau arba esti vienkartiniai, pirmieji paprastai pasakomi sudurtinėmis, o antrieji — vientisinėmis formomis. Plg.:

Dabar jau nei išeiti niekur nebegali, nei į kiemelį, nei į darželį: „Nesivalkiok po kojų!“ — užrėkia. Ir bėk nusigandęs... Ar aš taip dariau savo išimtininkams? Ar aš šiaip kokiam žmogui esu neteisybę dariusi? SimonR I 379. — Pasakyk man, broli, ką, ant žemės gyvendamas, esi dėl pono Jėzaus gero padaręs, kad dabar nori dangun patekti? — Ką aš gero esu daręs, klausi, šventasai apaštale? Gyvulėlius gerai ganiau, visus žmones, paukščiukus, gireles, saulutę, žalias pieveles mylėjau ir bemylėdamas dievulį garbinau, kad taip gražu ir gera jo pasauly gyventi. KrėvRg 274.

Manęs, seno vilko, neišgąsdinsi... Aš dar per praeitą karą mačiau viso ko. Matęs aš savo amžiuje kraujo. VencLR III 356.

Suprantamas daiktas, aš pasakosiu, ką pats esu girdėjęs. Ir tas, ką aš noriu pasakoti, kartą tikrai atsitiko. BalčHP₁ 245. *Ne kartą, man dar namie esant, čia žmoneliai yra nuskandinę savo arklelius. Ir aš čia kartą skendėjau.* SimonR I 311. — *Juk, ir tu pats gėrei ten kažkokiose vestuvėse, ant žemės gyvendamas. Ar gal užmiršai? — Gert tai gėriau, bet tuo aš niekam pikto nepadariau, tik suteikiau šeimininkams ir jauniesiems malonumą. — O aš gerdamas ar esu kam pikta padaręs, pasakyk, šventasis Petrai? KrėvRg 266. Štai man dabar kažkas kušta ausin, kad tu apipyškinai savo metu kažkokį Ariją, viešai, prie visų, užvažiavai jam į veidą tik dėl to, kad jis kalbėjo žodžius, kurie jums, vyskupams, labai nepatiko. O aš nieko nesu mušęs.* KrėvRg 271.

Be to, pasitaiko atvejų, kai būtojo kartinio laiko vientisinės formos vartojamos greta esamojo laiko sudurtinių atliktinių formų, norint ypatingai pabrėžti, kad nepabrėžtos praeities veiksmas yra tikrai buvęs.

— *Taip tik šneka, bet kažin, ar yra kas velniuką matęs, — ginčijosi svečias. — Kaip tai nėra matęs? — šokosi pati... — Ne tik matė, bet, matai, dar ir pasisakė.* ŽemR II 430. *Tu manai, vaikeli, kad aš jaunas nesu buvęs, mergų nesu mėgęs, nesu mylėjęs? Vai ir kaip dar mėgau! KrėvRg 97. — Pasakyk tu man, brolau, nejaugi nesi niekam pikto padaręs? — lyg į savo mintis atsiliepdamas, vėl užklausė Kukis. — Kaip nesus⁶, gal ir daugel kam padariau, bet aš apie tai nei galvoju, nei dabar galvoju.* KrėvRg 259.

Taigi, norint pasakyti su dabartimi susijusį praeities veiksmą, vartojamos ne tik esamojo laiko sudurtinės atliktinės, bet ir būtojo kartinio laiko vientisinės formos. Nors jų reikšmės šiais atvejais yra labai artimos, vis dėlto skiriasi tam tikru niuansu: sudurtinės atliktinės formos turi ryškesnę rezultatinių būsenos reikšmę, o būtojo kartinio laiko vientisinės — ryškesnę praeities veiksmo reikšmę. Kadangi vientisinėmis formomis nusakyto praeities veiksmo ryšys su dabartimi paaiškėja tik iš konteksto ar kalbos situacijos, jis kartais ryškesnis, kartais mažiau ryškus. Dėl to ir šių formų reikšmė vienais atvejais daugiau priartėja prie sudurtinių atliktinių formų reikšmės, kitais — mažiau.

Dažnai kalbantysis sąmoningai vartoja vienas ar kitas formas, norėdamas kada daugiau, kada mažiau pabrėžti praeities veiksmo ryšį su dabartimi. Tačiau kartais vientisinės formos vartojamos vietoje sudurtinių ir be kokio nors aiškaus motyvavimo.

Būtasis kartinis laikas

§ 12. Būtojo kartinio laiko sudurtinės atliktinės formos reiškia ankstesniu veiksmu pasiektą rezultatinę būseną, trukusią prieš kalbamąjį momentą. Jų reiškiamą rezultatinių būseną dažniausiai esti konkreti.

Juras pasilenkė, norėdamas geriau padėti Monikos galvą, ir krūptelėjo: šaltis jau buvo pakilęs jos sąnariais. CvR VIII 235. *Tamošius savo gyslotomis rankomis turėjo apkabinęs kaip replėmis vokiečio kaklą ir jau beveik visai buvo nusukęs nuo pečių.* LzPR II 117. *Numetęs ugniagesio žibintą, Norbertas pasiraivė. Kažin kuo*

⁶ Pagalbinis veiksmožodis *būti* čia pavartotas eiptiškai — be dalyvio.

buvo porą kartų smeigę į nugarą, bet per storąjį vatinėlį mažai kliudė. Gud-Guz KIT 241.

Ratuose buvo kažkieno įsodintas šeimininko sūnelis Jonukas, kuris, gerai neatsverdamas botago, kemėravo botkočiu ir net susilenkdamas rikčiojo ant arklių: „No, no, no!“ VienR I 284. Vei kaip skūnės, kur mūs lobiai buvo sukrauti, nei pūstynės stov ir maisto viso neteko. DonR 37.

Apibendrintos rezultatinės būsenos reikšmę būtojo kartinio laiko atliktinės formos turi rečiau, negu esamojo laiko formos, be to, joms mažiau būdinga ir tokia ryški neapibrėžtos praeities veiksmo reikšmė.

Nors Prakapas ir buvo girdėjęs apie marių kiaulytes, tačiau iki to laiko jų nebuvo matęs. CvR III 57. Mokslinėse knygose klebonas buvo skaitęs apie tokias gamtos išdaigas. VencR III 42. Seniai taip buvo kalbėję. CvR VIII 222. Ir buvo, žinote, pas mus senukas profesorius — žilutis, mažas, bet mums jis buvo parodęs daug širdies. VencR III 285. Rapolas per visą amžių gangreit nebuvo darbo dirbęs. VaižgDD 83.

Jie žinojo, kad ne vienas jų nebegrįš iš kovos lauko, ir gal dėl to jie vėl prisiminė tai, apie ką šimtus kartų buvo kalbėta ir perkalbėta. VencR III 324.

§ 13. Būtojo kartinio laiko sudurtinės atliktinės formos santykinai su būtojo kartinio laiko vientisinėmis (taip pat su būtajį veiksmą reiškiančiomis neveikiamosiomis sudurtinėmis) formomis. Atliktinėmis formomis pasakomas veiksmas, anksčiau už būtojo kartinio laiko vientisinių formų žymimus praeities veiksmus, o viena laikė su jais yra tuo veiksmu pasiekta rezultatinė būsena.

Bet Madlikė ir negirdėjo, ką jaunoji šeimininkė sakė, ji tikrai buvo sustojusi šluoti ir visiškai užmiršusi Grėtę, nes kambary prie lango stovėjo Martynas su Einiuku ant rankų. SimonVK II 11. Pažvelgė atgal atsikėlęs vyriausiasis vienuolis ir nustebo: toli toli pietuose keliose vietose buvo matomi dideli gaisrai, ir plati raudona pašvaistė buvo užėmusi visą akiratį. VienR I 32.

Būtojo kartinio laiko sudurtinės atliktinės formos labai dažnai vartojamos pagrindinio ir šalutinio sakinio veiksmų laiko santykiams reikšti.

Pritildęs balsą, Ignotas ėmė klausinėti, ir Kirstukienė pakuždom išpasakojo jam visa, kas buvo atsitikę prekių stotyje. Gud-GuzKIT 180. Moterų pusė kapos sūnelius palydėt pasisiūlė, nes ir jas kvieslys į česnį buvo pakvietęs. DonR 66. Tik bravoro įrengimas buvo tęsiamas toliau, nes visos mašinos jau buvo atgabentos. VienR V 403.

prisinūdus? SruogR III 414. Kai visi susėdo, Ignotas ėmė klausinėti šio bei to apie Petriuką, kur jis gano ir ar buvo parėjęs, apie namiegių sveikatą, apie gyvenimą, apie duoną. Gud-GuzKIT 53. Tu pats supranti, kad mes gyvename ant ugniakalnio. Ne vieną kartą jis jau buvo prasiveržęs ir nemažai baimės įvarė mums visiems. VienR V 496.

Atliktinių formų reikšmė čia yra ta pati, kaip ir ankstesniuose pavyzdžiuose: jos reiškia ankstesniu veiksmu pasiektą rezultatinę būseną, trukusią tam tikru praeities momentu. Tačiau kalbamuoju momentu rezultatinės būsenos jau nebėra, ji yra nutraukta. Dėl to šiais atvejais yra numanomas rezultatinę būseną nutraukęs veiksmas: *buvo atėjęs*, vadinasi, išėjo, nes dabar nebėra. Kartais toks veiksmas dar ir pasakomas.

Buvo ėmę šalt, ir vė atidrėkiavo. Gs (LKŽ II 469). Buvau pasisamdęs piemenį, bet išėjo. Vb (LKŽ II 783). Grybai buvo užėję dygti, paskui vėl nustojo. Ėr (LKŽ II 796).

Kuo trumpiau truko praeityje pasiekta rezultatinė būsena, tuo ryškesnė ją sukūrusio veiksmo reikšmė. Dažnai rezultatinės būsenos beveik nebejaučiame ir atlik-tine forma tiesiog pasakome veiksmą, po kurio įvyko numanomas priešingas veiksmas. Ypač tai būdinga vadinamųjų slinkties veiksmazodžių atliktinėms formoms.

Būtojo kartinio laiko atliktinės formos nutrauktos rezultatinės būsenos reikšmę kartais gauna ir būtojo laiko kontekste.

Pačiais pavagiais, iš abiejų pusių upės, kaip užbrėžta juodavo apsekę šapai ir šamalai – rodė, ligi kur buvo užtvinęs pavasari vanduo. ŽemR I 133. Juras klepseno didelėmis klumpėmis, kurias buvo palikęs mokytojos prieškambarį. CvR VIII 162. Nė vienas dvarokų sambrūzdis be jų neapsieidavo. Už tai ne kartą jie ir iš dvaro buvo pavaryti. Gud-GuzKIT 109.

Šiais atvejais atliktinėmis formomis nusakyta ankstesniu veiksmu pasiekta rezultatinė būsena truko prieš vientisinių formų žymimus praeities veiksmus, o pasakojamuoju metu jos jau nebebuvo.

Nutrauktos rezultatinės būsenos reikšmė yra tam tikras būtojo kartinio laiko santykinės-rezultatinės reikšmės atspalvis, sąlygojamas kalbos situacijos ar konteksto. Jis būdingas tik įvykio veiksmo veiksmazodžių atliktinėms formoms, daugiausia veikiamosioms.

Ši būtojo kartinio laiko atliktinių formų reikšmės atspalvį yra pažymėjęs ir J. Jablonskis. 1901 m. gramatikoje jis rašė: „Šitas laikas vartojamas ir išreiškimui... tokio pereitojo veiksmo, kuris paskui virto kitaip, neteip, kaip buvo laukiama“⁷. Vėlesnėse gramatikose J. Jablonskis šį būtojo kartinio atliktinio laiko reikšmės apibrėžimą dar patikslino: „Juo

§ 15. Panašiomis kontekstinėmis sąlygomis pavartotos eigos veiksmo veiksmazodžių būtojo kartinio laiko atliktinės formos reiškia kurį laiką vykusį, bet paskui nutrūkusį praeities veiksmą.

Buvau manęs neiti į gegužinę, bet kad taip, tai būtinai eisiu. BinkRn 335. *Kai kas, pavyzdžiui Jaunius apie 1902 m., Zarasus buvo bandęs vadinti net ir Ežeriūnais.* BūgKS 2. *Bet kaip jie buvo šokę visai atprovoti medes, tai to nepadarys.* ŽemR II 109. *Griežtuvėlį pirma buvo gražiai girdėjęs. O dabar jo visai nebegirdi.* VaižgDD 22–23. *Tiktai už vartų atsiminė, jog prie pono buvo ėjęs, ir ėmė galvoti: eit ar neb-eiti?* LzPR II 27.

Kadangi eigos veiksmo veiksmazodžių atliktinės formos turi palyginti neryškia rezultatinės būsenos reikšmę, šiais atvejais jos visiškai nebejaučiama, ir atliktinėmis formomis benusakomas tik kurį laiką trukęs praeities veiksmas. Tuo būdu eigos veiksmo veiksmazodžių būtojo kartinio laiko atliktinės formos tomis pačiomis kontekstinėmis sąlygomis įgyja kiek kitoki reikšmės atspalvį, negu įvykio veiksmo veiksmazodžių formos.

§ 16. Būtojo kartinio laiko atliktinės formos, žyminčios nutrauktą rezultatinę būseną ar nutrauktą praeities veiksmą, gali būti vartojamos greta būtojo kartinio laiko vientisinių formų, nuosekliai pasakojant praeities įvykius.

Įvykio veiksmo veiksmazodžių formos:

Balys, gerai nenuklausęs, atsistojo ir jau buvo ištisęs ranką susipažinti su nauju vokiečių mokslininku, bet policininkas šiurkščiai suėmė jį už alkūnės ir ištempė pro duris. VienR I 301. *Spėjo Taručiai vienas į antrą klausiamai žvilgterėti, burnų nenusivalė, šoko Monika slėpti lėkščių, buvo pradėjusi: – Tu dieve, ką man pasakyti? – ir svečias pasirodė duryse.* CvR VIII 96. *Jonas, tas susiraukė, persikreipė, buvo numojęs ranka, bet paskui priėjo prie brolio, apsikabino, pasibučiavo ir vis šnibžda.* VienR V 372. *Praėjo dar kelios dienos, dar kartą buvo nuėjusi Veronika prie kryžiaus, tačiau nė kiek jai nepalengvėjo, o po širdimi bėda vis augo didyn ir opyn.* VienR I 177. *Išlandžiojau aš mišką skersai ir išilgai, buvau nuginęs net Daujočių palaukėn – vis ieškodamas Jono kapo. Bet jo niekur nebuvo.* BaltPV₁ I 88.

Šiais atvejais įvykio veiksmo veiksmazodžių būtojo kartinio laiko atliktinės formos savo reikšmę priartėja prie būtojo kartinio laiko vientisinių formų. Skirtumas tarp jų yra tas, kad vientisinėmis formomis konstatuojamas tik praityje įvykęs veiksmas arba juo pasiektas rezultatas (turima galvoje bendroji morfologinė būtojo kartinio laiko reikšmė), o atliktinės formos žymi ir tuo veiksmu pasiektos rezultatinės būsenos trukmę. Ši trukmė priklauso nuo to, kaip greitai įvyko rezultatinę būseną nutraukęs veiksmas. Kuo trumpiau truko rezultatin

laksto. Iš karto buvau taręs, kad ten būsite jūs; bet po aukštą lakstė mažiausia dvidešimt žmonių, ir aš girdėjau jų šūksmą ir riksmą. BalčHP₁ 34.

Nuo būtojo kartinio laiko vientisinių formų sudurtinės atliktinės šiuo atveju skiriasi tik tuo, kad pabrėžia, jog nusakomas veiksmas truko tikrai tam tikrą laiką, plg.:

Norėjo sustot, pasiklausinėti apie gimtąjį sodžiu, apie miestelį, apie pažįstamus, bet... smuklė jau buvo pasilikusi užpakaly. VienR I 142.

§ 17. Būtojo kartinio laiko atliktinės formos, pavartotos nuosekliame praeities įvykių pasakojime, savo reikšme daugeliu atvejų yra artimos būtojo kartinio laiko pradėtinėms formoms. Plg.:

Tas apsukuolis buvo norėjęs mane apsukti, bet nepasisekė. Grž (LKŽ I 217). *Kad nekiltų gimnazijoj triukšmas, ponas Tijūnas pradžioj buvo manęs visai nutylėti apie pinigų dingimą..., tačiau, pasitaręs su manim, apsigalvojo.* BinkRn 326. — *O ten apačioj, — sargas kryptelėjo galva į bokštą, — yra tokie rūšiai, į kur patekęs jau niekas gyvas nebeišėina, — buvo pradėjęs šnibždėti, bet, išgirdęs koridoriuje žingsnius, nutilo.* VienR I 108.

Gaubį vėl nupurtė, ir jis buvo benorįs kažką surikti. Bet Vilius, nieko nematęs ir nusijuokęs neva iš savo pokštų, sukirto arkliams ir greita risčia nuvažiavo namo. SimonVK II 363. *Širdis man ėmė tankiai plakti, ir buvau jau benorįs atsisėsti, ją apkabinti ir, paėmęs už rankos, atvirai, iš tikros širdies viską jai papasakoti, bet tą valandėlę pati pakėlė mano galvą ir, ją pasidėjusi sau ant kelių, pradėjo kalbėti.* VienR I 216. — *Neleisiu namų daužyt! Peliksiuko, amžiną atilsį, pasakyta... — buvo bepradedanti senoji. Bet Kazimieras nebedavė jai baigt. — Pažiūrėsim! — pasakė kietai.* BaltPV₁ I 348–349.

Vis dėlto pradėtinų ir atliktinių formų reikšmės šiek tiek skiriasi. Pradėtinės formos reiškia staiga, netikėtai nutrauktą veiksmą, kuris gal kurį laiką truko, o gal buvo nutrauktas, nespėjęs nė gerai prasidėti. Atliktinėmis formomis nusakomas tikrai kurį laiką trukęs ir ne taip staiga nutrauktas veiksmas.

§ 18. Būtasis kartinis atliktinis laikas dažnai vartojamas vietoje būtojo dažninio atliktinio laiko. Pastarojo reikšmę jis gauna dažniausiai tada, kai pasakomas greta būtojo dažninio laiko formų.

Ir atkišdavo [Rozalija] mirusiojo našlei džiovintą sūrį, kurį pati buvo gavusi už stebuklingus gydymus. BaltPV₁ I 51. *Nusikaltusius apylinkės žmones jis varydavo į kaimyninį dvarą su rašteliu, kuriame buvo pažymėtas lazdu skaičius.* CvR III 187. *Nors valgykloje ant stalų ir buvo padėta meniu — popieriukai su patiekalų sąrašu, bet tai tik dėl prastų žmonių akių: kunigėliams ir šiaip „saviesiems“ paduodavo savo nuožiūra, be jų pasirinkimo, ir niekuomet niekas neužprotestuodavo.* VienR V 227.

§ 19. Kada-ne-kada būtojo kartinio laiko atliktines formas kalbėtojas pavartoja savo nuožiūra vietoje laukiamų esamojo laiko atliktinių formų.

Man rodos, perdaug buvom pridžioję [linų], reiks mažumą nudžiauti, šiaip neišdžius. Šv(LKŽ II 729). *Atėjęs Jonas pas poną sako: „Jau aš noriu savo algos; atsimikit, ponas, kaip buvom suderėję...!“* BsP₁ III 110. *Jonas Onai perka saldinius ir limonadą, kaip vakar vakare buvo žadėjęs.* VencR III 37. *Jis parsiveža namo noro pasidalyti su savo tautiečiais visu tuo, ką pats buvo patyręs.* Jabl(LKŽ II 168).

Analogiškų atvejų, kai vietoje laukiamo perfekto pavartotas pliuskvamperfektas, J. Endzelynas yra pastebėjęs latvių liaudies dainose⁹.

§ 20. Neigiamos būtojo kartinio laiko atliktinės formos (panašiai kaip ir esamojo laiko, žr. § 8) dažnai, vartojamos, norint pabrėžti praeityje vykusio veiksmo ir susidariusios situacijos ypatingumą.

Nustebo jaunas raitelis, kranklio balsą išgirdęs: tiek metų medžiojo, tiek dienų pragyveno, dar niekuomet nebuvo girdėjęs, kad kranklys kalbėtų, žmogaus mintis atspėtų. KrēvP 74. Eidamas pro duris, pažvelgė į ją Anicokas ir sumišo: niekuomet dar jis nebuvo matęs Veronikos tokios gražios, tokios liūdnos ir nusiminusios. VienR I 192. Šitaip Šmitas dar niekur ir niekada nebuvo pasirodęs. Simon VK II 26.

§ 21. Būtojo kartinio laiko sudurtinių atliktinių formų reikšmė skiriasi nuo būtojo kartinio laiko vientisinių formų reikšmės. Atliktinės formos žymi praeityje trukusią rezultatinę būseną, pasiektą ankstesniu veiksmu, jų reikšmė susijusi su dviem laiko planais, o vientisinės formos reiškia praeityje vykusį veiksmą, ir jų reikšmė siejasi tik su vienu laiko planu. Tačiau, pavartotos tam tikrame kontekste, vientisinės formos savo reikšme gali būti labai artimos sudurtinėms atliktinėms formoms. Skirtumas tarp jų yra toks pat, kaip tarp esamojo laiko sudurtinių atliktinių ir vadinamąja perfektine reikšme pavartotų būtojo kartinio laiko vientisinių formų: vientisinės formos turi ryškesnę ankstesniojo veiksmo reikšmę ir menkliau tereiškia jo ryšį su pagrindiniu, šiuo atveju būtojo laiko, planu. Plg.:

Aš paprasčiau išklausti manęs ir be baimės, aiškiai, apsakiau viską, ką padariau ir ką žinojau. BalčHP₁53–54. Tais pančiais atmokėjo Kolumbui žmonės už tai, ką jis jiems gera buvo padaręs. BilR I 99.

Mėnulis jau buvo pakilęs virš Fredos šlaitų, seniai nutilo paupyje armonika, tik retkarčiais žvygavo garvežiai, dundėjo per Žaliąjį tiltą traukiniai. VienR V 316. [Mykoliukas] traukė griežtuvu ramiai, vyriškai, tvirtai; visos stygos gauste gaudė, visas miškas aidėjo, net žiogai buvo nutilę. VaižgDD 28.

Kartais iš konteksto būna aišku, kad būtojo kartinio laiko vientisinėmis formomis nusakyto veiksmo rezultatas truko praeityje tik kurį laiką, o paskui nutrūko. Tokiais atvejais vientisinės formos savo reikšme artimos sudurtinėms atliktinėms, reiškiančioms kurį laiką trukusią ir nutrauktą rezultatinę būseną (plg. § 14). Jos skiriasi tuo, kad vientisinės formos turi ryškesnę ankstesniojo veiksmo reikšmę, o sudurtinės – ryškesnę nutrauktos rezultatinės būsenos reikšmę. Plg.:

Kunigą vakar parvežiau; dar mergos šaukia, kad daktarą parvežčiau. ŽemR I 16. Juk uošvienė net buvo parvežusi žmogų, kuris Einiuką apskaitė, ir jinai, Grėtė, leido tai daryti. SimonVK II 104.

Ir neapsiriko ji: visi jau žinojo ne tik jos nelaimę, bet žinojo, ir kad kunigas išrišimo nedavė, kad barės, kad kojomis trepsėjo ir už kasų pešė; visi suprato, kokių nuomaru sekminėse Veronika apmirė. VienR I 191. Per pačią akėją arklys buvo apsirgęs. Ldk (LKŽ I 43).

Būtojo kartinio laiko vientisinėmis formomis galima nusakyti ir neapibrėžtos praeities veiksmą, susietą su pagrindiniu būtojo laiko planu, tik tas ryšys nebūna toks

⁹ J. Endzelins, Latviešu valodas gramatika, Rīgā, 1951, p. 971.

aiškus, kaip pavartojus sudurtines atliktines formas. Žymiai mažiau ryškus ir veiksmo apibendrinimas. Plg.:

Senasis vaidila daugel kraštų iškeliavo, daugel šalių išžingsniavo, pas šimtus valdovų viešnagėjo, garsių žygių, narsių darbų matė, dar daugiau buvo girdėjęs... KrėvP 150. *Mano tėvas jaunas taip pat buvo daug keliavęs ir sutiko mane leisti.* BalčHP₁43.

§ 22. Pasitaiko ir tokių atvejų, kai būtojo kartinio laiko sudurtinės atliktinės formos pavartojamos vientisinių formų reikšme.

Kad parėjau, mane nepažino — aš tokį pilvalį buvau turėjęs. Kalt (DAK). — *Ar buvai žvejys? — Buvau buvęs.* Vnt. *Taigi kalba (jos žodynas) parodo, kad aisčių jau ariama, ekėjama ir sėjama nuo nebeatmenamų laikų. Dar nebuvo buvę nei lietuvių, nei latvių, nei prūsų, kaipo atskirų tautų su atskiromis kalbomis, o jau jų visa tai mokėta.* BūgRR II 8.

Tokie atvejai labai reti, sporadiški.

Būtasīs dažninis laikas

§ 23. Būtojo dažninio laiko sudurtinės atliktinės formos reiškia ankstesniu veiksmu pasiektą rezultatinę būseną, trukusią praeityje neapibrėžtą skaičių kartų.

Sabaliūnas mažus vaikus mylėjo ne mažiau kaip bites; užtatai per bičkuopį jisai ne tik bitėmis, bet ir vaikais būdavo apspitęs. BilR I 184. *Tur būt, nuo ilgos kelionės gėlės ar smilgos stiebu [vabaliuko] sparneliai būdavo pasisukinėję netvarkingai.* SimonVK I 202. *Dičkiaī (šunys) dieną būdavo pririšti, o naktį vieną paleisdavo.* Vlkv(DT). *Per ištisus devynis mėnesius vienuoliai būdavo atskirti nuo viso pasaulio.* VienR I 26.

Būtojo dažninio laiko sudurtinės atliktinės formos savo reikšme santykiauja su būtojo dažninio laiko vientisinėmis (arba dažninį praeities veiksmą reiškiančiomis būtojo dažninio laiko neveikiamosiomis sudurtinėmis) formomis, o kartais ir su dažninį praeities veiksmą reiškiančiomis būtojo kartinio laiko vientisinėmis formomis. Jos gali būti vartojamos pagrindinio bei šalutinio sakinio veiksmų laiko santykiams reikšti.

Juk mama Barbikę taip pat visada nurengdavo, kai jinai būdavo sušlapusi, ir paguldydavo į lovą. SimonVK II 87. *Lyg mažutę savanoris Moniką tuojau sodindavo ant kelių, įdėdavo į rankas cukrainį ar šiaip niekutį, o jeigu ji būdavo atsigulusi — išplėšdavo iš lovos.* CvR VIII 214. *Piemeniui pabėgus, kitą pasamdyti šeimnininku, nebuvo lengva, nes visi samdiniai jau būdavo parsisamdę.* GIKS 176.

§ 24. Būtojo dažninio laiko atliktinėmis formomis pasakoma ir tokia ankstesniu veiksmu pasiektą rezultatinę būseną, kuri truko praeityje nuolatos, bet kalbėtojui aktuali tik atskirais praeities momentais.

Kažinkas jam pasidarė — visada būdavo išsičiustijęs, o dabar tikras apšepėlis. Kp (LKŽ I 218). *Nemėgo jis Palmutės dar ir už tai, kad ji visuomet būdavo gražiai išpuošta, visuomet baltutė, švarutė, ir su ja nei gerai pažaisi, nei pabėgiosi, nei pas kumečių vaikus nubėgsi.* VienR V 190. *Ponios Akauzės namuose buvo kambarys jis būdavo nuolat uždarytas, ir Mukui niekados neteko matyti, kas ten yra.* BalčHP₁ 86—87. *Dažniausiai ganyklos būdavo toli, jeigu kaimas didelis — net už trijų kilometrų. Jos būdavo apaugusios krūmokšniais.* GIKS 203. *Senoviškos prijuostės*

vis būdavo prastesniu siūlu paaustos. Rdm (LKŽ I 412). Klėtys, kaip ir gyvenamieji namai, būdavo vienu galu atgręžtos į gatvę. GIKS 88.

§ 25. Būtojo dažninio laiko sudurtinės atliktinės formos vartojamos gana rečiau. Jų vietoje dažnai pasakomos būtojo kartinio laiko atliktinės formos (plg. § 18), o kai kada, ypač šalutiniuose sakiniuose, jas pavaduoja būtojo dažninio laiko vientisinės formos. Pastarosios nuo atliktinių formų skiriasi silpnesne rezultatinės būsenos reikšme.

Užtat viduvasarį, kada aptirpdavo žemesniųjų kalnų sniegas ir nuslūgdavo ledynų upeliai, vienuolyną aplankydamas daugybė žmonių ir sunešdavo daug pinigų ir maisto. VienR I 26.

Būsimasis laikas

§ 26. Būsimojo laiko sudurtinės atliktinės formos reiškia ankstesniu veiksmu pasiektą rezultatinę būseną, numatomą arba įsivaizduojamą ateityje.

Kaip ir kitos atliktinės formos, būsimojo laiko formos dažniausiai reiškia konkrečią rezultatinę būseną, rečiau — apibendrintą.

— *Žinoma, mes nieko negrąžinsime, — neva pritaria Martynas Viliui. — Juk jau viską būsime dailiai suvartoję... SimonVK II 310. Tokiai džiovai esant, šienas per porą dienų bus suspirgęs. Vvr (LKŽ II 734). Mušk, būsi motiną užmušęs, o ne svetimą. SimonVK II 345—346. Tu visai neturėsi kaklo; galva tau iš vieno bus suaugus su pečiais! BalčHP₁ 142. Tačiau, gink dieve, nesusijuokti, šiaip būsime žuvę amžinai! BalčHP₁ 17. Aš jau būzio (tokio ąsočio) į pievas neštis neduosiu, bus ir sumušę. Ms(LKŽ I 1005). Ką tu, Jonai: aš atsisakysiu, vietoje tavęs jau bus pakviestas kitas — ką žmonės pasakys: broliai, po vienu stogu gyvename, ir šė tau — nei vienas, nei kitas! VienR V 83.*

Tie tik tesupras, katrie tokioj būdoj bus patys buvę. Grž (LKŽ „k“ s.v. katras).

Skirtingai nuo esamojo ir būtųjų laikų formų, kuriomis nusakomi realūs dalykai arba praėjusių veiksmų, būsimojo laiko formos reiškia veiksmus, kurie tik numatomi arba įsivaizduojami ateityje. Todėl, kaip vientisinių, taip ir sudurtinių atliktinių būsimojo laiko formų reikšmę dažniausiai lydi įvairūs papildomi modaliniai ir emociniai atspalviai. Kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių, būsimojo laiko atliktinėmis formomis ankstesniu veiksmu pasiekta rezultatinė būseną pasakoma kaip galimą, kaip būtiną, neišvengiamą, kartais kaip grasinimas ar įspėjimas ir pan.

Būsimojo laiko sudurtinės atliktinės formos palyginti nedažnai tėra vartojamos būsimojo laiko kontekste. Dažniausiai jomis nusakoma pavienė ateityje numatoma rezultatinė būseną.

Nė eikim pas juos, nė ką, vis tiek bus išvažiuavę. Vlkv (DAK). Jonui šiemet liko boba (paskutinė pradalgė) nukirsti, jis kitąmet bus jau vedęs. Brt (LKŽ I 783—784). Ir nelaimingas tas žmogus, kurs veido ašara neplovė: jam uždarytas bus dangus! MairRR I 107.

Pavartotos būsimojo laiko kontekste, būsimojo laiko sudurtinės atliktinės formos savo reikšmę santykiauja su būsimojo laiko vientisinėmis formomis: jomis nusakoma rezultatinė būseną, vienaip su vientisinių formų reiškiamais veiksmais, bet pasiekta ankstesniu veiksmu.

Jie po tiesos žvaigžde bus gimę, ženkle negėstančios dienos, — jie negirdės kurtaus sprogo, šurprios bombonešių dainos. SNėrP₁ 284. Eisma pirtin paskui vyrų —

visas gailumas bus prapuolęs. Ktk (LKŽ III 30). *Sugriš žentas, ūkis bus išpūstytas...* SimonVK II 67.

Kaip ir kitos atliktinės formos, būsimąjo laiko formos dažnai vartojamos pagrindinio ir šalutinio sakinio veiksmų laiko santykiams reikšti.

Gera, pirma aš tau pagiedosiu, o kai tu būsi pailsėjusi, tu eisi pietų virti, taip? SimonVK II 88. *Mūs pievose ir vėlei žvangės nuo ryto dalgės, visi, kas dirbt bus kilę, linksmi dirbs, dirbs pavalgę.* GirR II 257. *Jei tokiais atvejais pamėginsi išsiaiškinti, kiek ilgai liga bus trukusi, paprastai gausi labai neiškę atsakymą.* Aviš ATD 5. *Tik kur jau aš bematysiu, jeigu būsiu užkasta, kaip tu sakai.* BaltPV₁ I 188.

Kad vasarojus prieis, rugius jau būsim suvežę. Knv (LKŽ II 793). *Kai nueisi, bus jau visas puodas jos priverktas ašarų.* JabIRR I 310.

§ 27. Būsimąjo laiko sudurtinės atliktinės formos vartojamos su dabartimi susijusiems spėjimams reikšti. Dažniausiai jos reiškia spėjimą konkrečią rezultatinę būseną, trunkančią kalbamuojų momentu.

Piemuo pasiėmė botagą pačiauškinti ir dabar jau kažkur bus nučiauškinęs. Grš(LKŽ II 65). *Tarp žmonių tačiau plačiai eina gandas, kad stačiai velniui bus užrašęs sielą nuo anos baisios nakties, kai, apgautas įtarties, nuskandino savo mielą.* MairRR I 167. *Leisk, tėve, pirmąkart paabejoti, ar tavo juodžemiška išmintis nebus pridengusi šešėliais saulę, kuri ir šviečia, ir gaivina žmogų?* SruogR III 499. *Aš jau matau, kas čia kaltas; mus bus apšmeižusi piktoji teta!* BalčHP₁ 5. *Ir ėmė Dovydai aimanuoti, kas čia bus pagrobęs jų „bumašką“.* VaižgDD 123. *Net prie alatoriaus Gailiūnikė nė „ja“ nepasakiusi. Bet tai bus pramanyta.* SimonVK I 324.

Rečiau būsimąjo laiko atliktinės formos reiškia spėjimą apibendrintą rezultatinę būseną.

Tu, matyti, būsi ten dirbęs. Grž (LKŽ I 994). *Juk būsi girdėjusi, kad Gaidys ją (žmoną) nusipirko?* SimonVK I 315. *Senovėje kamanos latviams bus buvę du kreivo medžio kamienai, t.y. dvi pavaži.* BūgKS 19. *Tu tikrai būsi ją matęs.* Prn (DAK).

Spėjimo reikšmę lemia būsimąjo laiko specifika. Kadangi būsimąjo laiko formos reiškia ne tai, kas tikrai vyksta arba įvyko, bet tai, kas tik gali įvykti ir yra daug mažiau tikra, jos tinka ir ne visai tikrai žinomiems, spėjamiems dalykams nusakyti¹⁰.

§ 28. Kada-ne-kada būsimąjo laiko atliktinėmis formomis nusakoma įprastinė rezultatinė būseną, kartkartėmis pasikartojanti dabartyje (a) arba praeityje (b).

a) *Žiūrėk, lyja kaip iš kibiro ar šla iki poškėjimo — Jokūbas visada gyvas. Nors iš vakaro bus smarkiai įtraukęs, vis tiek ateis (trš). Biržiai nei baisūs, nei klastingi, tik šelmiškai prigavikai. Šep, šep, šep smulkiais savo lapeliais; rodos, niekur nieko, o žiūrėk — ir būsi atsidūręs kur kitame krašte.* VaižgDD 79. *Mūsų vyrams jau nepasiceravosi — vienam tas, kitam kitkas bus prakiuręs.* Vž (LKŽ II 8).

b) *Pritrūko maisto vaikams, nemitusi Martynienė turėjo parduoti didžiąją pagalvę. Už tuos pinigus pirkinėjo maisto. Ryta, išeidama prie tetos, ką nors pravirusi paliks prie Barboros ugnies, prašys, kai sukils vaikai, paduoti... Barbora kartais bus kur išėjusi, o kartais, ir namie būdama, užmirš vaikus.* ŽemR II 406–407.

¹⁰ Atitinkamos būsimąjo laiko sudurtinės formos spėjimui reikšti vartojamos ir kai kuriose kitose kalbose, pavyzdžiui, latvių, vokiečių, anglų, prancūzų, bulgarų.

Šiais atvejais būsimąjo laiko atliktinės formos stiliaus sumetimais vartojamos vietoje esamojo arba būtojo kartinio bei būtojo dažninio laiko atliktinių formų¹¹.

§ 29. Kartais būsimąjo laiko sudurtinėmis atliktinėmis formomis pasakoma tokia ankstesniu veiksmu pasiekta rezultatinė būseną, kuri iš tiesų trunka jau kalbamuoju momentu, tik kalbėtojo priskiriama ateičiai.

— *Dabar būsiu ir vilką matęs, — tarė Jonas, eidamas iš žvėryno.* JablRR I 317. *Dabar jis (Mykoliukas) bus radęs naują erdvę, kuriai vėl šypsosis, kuria gyvens dėl kurios nematys dienos vargų ir sunkumų.* VaižgDD 29. *Nors an senatvės būsiu buvus Kaune.* Kvr(DAK). *Dabar ir aš būsiu bartas.* JablRR I 318.

Sudurtinių atliktinių laikų reikšmės santykis su veiksmazodžių veikslu

§ 30. Sudurtinės atliktinės laikų formas turi tiek eigos, tiek įvykio veikslų veiksmazodžiai, tačiau daugiausia vartojamos įvykio veikslų veiksmazodžių formas. Tai galima paaiškinti tuo, kad sudurtinės atliktinės formas sudarantys būtojo laiko dalyviai daromi taip pat daugiausia iš įvykio veikslų veiksmazodžių.

Eigos veikslų veiksmazodžių atliktinės formos rezultatinės būsenos reikšmę turi žymiai silpnesnę, negu įvykio veikslų veiksmazodžių formas, nes jų žymimas veiksmas yra neįvykęs ir nepasiekęs kokybinių veikėjo veiklos ar būsenos permainų.

Sudurtinėms atliktinėms formoms būdinga rezultatinės būsenos reikšmė kartais turi įtakos veiksmazodžių veikslų reikšmei. Pavyzdžiui, atliktinės formos tų veiksmazodžių, kurių būtojo kartinio laiko vientisinės formos gali turėti čia eigos, čia įvykio veikslų reikšmę (*baigė, lėmė, skyrė, grįžo, virto, pirkė, kvietė* ir pan.), dažniausiai vartojamos įvykio veikslų reikšme.

Po kapą metų esame jau baigę — jau nebedaug žemelės mums bereikia... TilvU 58. *Ir pamilo visi Meilužę už jos linksma būdą, už gerą širdį, o ypač senas šešuras Kirklys, kuriam dievai tikros dukružės nebuvo lėmę...* KrėvP 33. *O kadangi ji buvo neseniai grįžusi iš ligoninės, tai ir atsižvelgė į jos būklę.* SimonVK II 392. *Gulėjo žemė po sniegu sušalus. Ir duona buvo virtus akmenim.* TilvU 135. *Ti č tik, ik sūdžia šio svieto tau pasirodys ir ponus taip, kaip ir mus, sūdop suvadinęs, alga kiekvienam, kaip pelnęs yr, sudavadys.* DonR 104. *Taip pigiai tokį atlaiką buvau pirkusi, ir koks gražus sijonukas išėjo!* Grk(LKŽ I 319). *Visi narsieji karvedžiai buvo krite, o su jais ir liuosybė tėvainės į kapus įžengė.* DaukRR 129. *Jei taip reikalas pavirto, — tai, matyt, taip buvo skirta...* BinkRn 130. *Ylakių medinė bažnyčia yr du kartu durta — iš pryšakio ir iš užpakalio.* Šts(LKŽ II 648). *Pamokos gimnazijoje dar tebėjo savo ruožtu, tačiau trimestras jau buvo baigtas.* VienR V 149.

Be to, dažniausiai įvykio veikslų reikšme vartojamos atliktinės formos tų veiksmazodžių, kurie šiaip yra eigos veikslų, tik jų būtojo kartinio laiko vientisinės formos gali turėti įvykio veikslų reikšmę (pvz.: *Ar daug šiemet sėjote linų?*).

Nedaug buvau sėjęs, ale kad gera byra buvo, tai duonikei užteks. Šmk(LKŽ I 685). *O kap tik tą dieną buvo piovē avį, tai gerai pavalgydino.* Vlkv(DT). *Jis pa-*

¹¹ Įprastiniams dabarties ir praeities veiksams nusakyti vartojamos taip pat ir būsimąjo laiko vientisinės formos, žr. J. Pikčilingis, Veiksmazodžio laikų vartojimas, „Tarybinė mokykla“, 1958, Nr. 8, p. 29.

manė, kad tai plėšikas, ištrūkęs beprotis, pagaliau, kad tai grafas Drakula, apie kurį buvo ne per seniai skaitęs knygą. CvR III 84. Brakšt iš po pat nosies ir nutraukė du sijonus ir dvi skepetukes... Bet kokias? Šilkinės, kur po tris rublius buvo mokėta! ŽemR II 292. Tas krežis buvo pintas iš lanksčių žilvičių. Slnt (LKŽ VI 559). Karalienė, ne visai pasitikėdama to laiško aiškumu ir širdingumu, nes jis buvo vokiškai rašytas, pati dar savo ranka pridėjo kelis žodžius lietuviškai. SimonVK I 110.

O kai kada visos kitos veiksmažodžio asmenuojamosios formos turi eigos veiksmo reikšmę, tik atliktinės – įvykio.

Šalusi yra – bus gleimota važiuoti. Ggr (LKŽ III 409). Spauda drausta buvo. Alv (DAK).

Visos neveikiamosios atliktinės formos dažniausiai turi įvykio veiksmo reikšmę. Iš dalies tai priklauso nuo jas sudarančių būtojo laiko dalyvių. Būtojo laiko neveikiamieji dalyviai, nors padaryti iš eigos veiksmo veiksmažodžių, gana dažnai turi įvykio veiksmo reikšmę, pvz.: *džiovinta duona, kepti obuoliai, virtos bulvės, sukti siūlai, megzta kepurė, lopyti kailiniai* ir pan.

Sudurtinių atliktinių laikų vartojimas XVI–XVII a. raštuose

§ 31. Sudurtinių atliktinių laikų vartojimas XVI–XVII a. raštuose iš esmės nesiskiria nuo jų vartojimo dabar. Dažniausiai šiais laikais nusakoma ankstesniu veiksmu pasiekta konkreti rezultatinė būseną, trunkanti tam tikru dabarties, praeities arba ateities momentu.

Tada mes nūg tos prisegos norim walni buti, kurę mes taw prisiekę esme. BrB Joz 2,20. Kelese Christus nūg smertes | Weisdekēt kur est guleijes. Mž 278. Didžiatūris, kuris wilkieio purpuru ir labai planu baltu dungału, pragary ira pakastas. SP 55.

Per dirwu žmogaus tinginio pereiau ir per winičiu durno wiro, a sztay wisa ap žiełus buwo dilginėmis, ir apdingi aba apkietī buwo wirszu ios erszkieciey, ir twora iz akmeniu pagadinta buwo. SP 321. O kaip Saule buwa nussileidusi, liepe ghis anus nug medžių nuimti, ir numeste (padrebtī) ing aną Dūbę kurioie buwa nussislepę. BrB Joz 10, 27.

O kaip busit Miestana insigawe (miestą paemę) tadda ghī ugnimi uszdekite. BrB Joz 8,8. Ir szmones kurios bus sutwertas garbins Wieschpati. Mž 474.

Rečiau atliktinės formos reiškia apibendrintą rezultatinę būseną, pasiektą neapibrėžtos praeities veiksmu.

Tenai ghi regesit, kaip ghis iumus ira biloies. BrP II 4. Kas yra pirm' wiėnu wardū wadīnta krikščionis, tai nū wadina Luterionais, kitās Zwingliónais, kitās Kalwinistais. DP 246. Tadda anis ... weikiei paklisdawa isch kelio, kurio Tewai ių waicschczoie buwa. BrB Teis 11,39.

§ 32. Dėl kitų kalbų įtakos sudurtinės atliktinės laikų formos XVI–XVII a. raštuose kartais vartojamos ne taip, kaip dabar.

Esamojo laiko sudurtinėmis atliktinėmis formomis, panašiai kaip būtojo kartinio laiko vientisinėmis, pasakojami praeities įvykiai, visiškai nesusiję su dabartimi.

Diewe kada aėjė pirm zmoniu | tawa: ir per aies essi gire pustąie. Zeme drebeia ir dagus lascheia del | buties to Diewa ant Sinai. Mž 288. [Jobas] turieja sunus septinis | Priegtam labai graszias tris dukteris | Kurius Diewas didei est mileijes

sweikata palaimi est ghims dawes. MŽ 431. *Ir tikoš arba tąpę est', kad' besedėdamas sū ieis ėme dūna, ir žegnōio ir lauže, ir laliio iēmumus*. DP 192. *Iissai tare ir tąpę ęst wissa, iissai įsāke, ir sutwertī yra wissi dāiktai: Zodžiu sawūiu padāre izg niēko wissa*. DP 133. *Atēio Christus ant' mūsų miserios, trōszko alko, nuwārginoš, miegōio, stebūklingus dāiktus dare, pikta kēnte: nuplaktas yr' erszkeczėis karunawōtas, suspiauditas, plāsztakomis iszmustas ant' mēdžio pakabintas: iētimi pradūr-tas, karstė padētas, be' trēczią dieną kēleš iz numirusių*. DP 200. *Ir kaip ischkal-beia regintiemus wissims pakeltas est nūg žemes ant auksta*. MŽ 303.

Daugiausia šitaip pavartotų esamojo laiko atliktinių formų pastebėta M. Mažvydo raštuose (giesmėse), šiek tiek pasitaiko M. Daukšos postilėje, o neveikiamųjų formų — ir kitų autorių raštuose. Kadangi daugumos M. Mažvydo giesmių originalai mums buvo neprieinami, sunku pasakyti, kokias veiksmažodžių formas ten atitinka mūsų esamojo laiko atliktinės formos. Su originalu galima palyginti tik vieną iš lenkų kalbos verstą giesmę su šitaip pavartotomis atliktinėmis formomis.

Isch Marias Czistas pannaš / Gimes esti (lenk. *narodził się*) *szmagus tikras / Ir isch malanes sawa teisei / Vsz mus greschnus praszuwusius / Nomires est* (lenk. *jest ci umarł*) *ant kriszaus / Ir deiuistes sawa maće / Isch nomirusiūiu kiele* (lenk. *jest wstał*). MŽ 367–368¹².

Kaip matome, viename ir kitame tekste pavartotos veiksmažodžių formos sutampa tik iš dalies.

M. Daukšos postilėje šitaip pavartotos esamojo laiko veikiančios atliktinės formos visur atitinka lenkiško originalo būtojo laiko vientisinės formos, tačiau versdamas M. Daukša, matyti, naudojosi ir lotynišku tekstu (plg.: *ir tikoš arba tąpę est'* DP 192, *stālo się* WjP 407, *factum est* Luk 24, 30). Galimas daiktas, kad lotynų kalba bus veikusi ir M. Mažvydo giesmių vertimus. Galėjo jiems daryti įtakos ir vokiečių kalba, kur perfekto formų reikšmę daugeliu atvejų gana sunku atskirti nuo preterito reikšmės¹³.

Tam tikrą akstiną vartoti atliktines formas tolimos praeities veiksams nusakyti galėjo duoti ir pati esamojo laiko atliktinių formų reikšmė: reikšdamos apibendrintą rezultatinę būseną, esamojo laiko atliktinės formos turi labai ryškią neapibrėžtos praeities veiksmo reikšmę.

Esamojo laiko neveikiamosios atliktinės formos, pavartotos pasakojant praeities įvykius, M. Daukšos postilėje yra atsiradusios dėl pažodinio vertimo: visais atvejais atitinkamose lenkiško teksto vietose yra pavartotos neveikiamosios formos, sudarytos iš būtojo laiko neveikiamųjų dalyvių su pagalbinio veiksmažodžio *būti* esamojo laiko formomis arba be jų. Pastarosios savo ruožtu yra pažodžiui išverstos iš lotynų kalbos, kur šiais atvejais vartojamos tokios pat sudėties sudurtinės neveikiamosios perfekto formos (plg.: *O teip' W. Iėsus, kad' iēmumus tatāi passāke, ĩmtas yrā ing dagu*. DP 225; *wzięty iest* WjP 379; *assumptus est*. Mork 16, 19)¹⁴.

¹² Lenkiškos formos cituojamos pagal Chr. Stang, *Die Sprache des litauischen Katechismus von Mažvydas*, Oslo, 1929, p. 39.

¹³ Žr. W. Wilmanns, *Deutsche Grammatik*, Abt. III, Hälfte 1, Strassburg, 1906, p. 189–191.

¹⁴ Kalbėdamas apie tokios pat sudėties ir taip pat pavartotas neveikiamąsias formas XVI–XVII a. rusų kalbos rašytiniuose paminkluose, P. Kuznecovas taip pat laiko jas atsiradusias dėl lotynų kalbos įtakos, žr. П. С. Кузнецов, *К вопросу о сказуемости употреблении страдательных причастий в русском литературном языке XVIII и начала XIX века*, „Труды института русского языка АН СССР“, т. II, 1950, p. 164–166.

§ 33. Pažodžiui verčiant, esamojo laiko neveikiamosios atliktinės formos kartais pavartojamos ir ateityje numatamai rezultatinei būsenai nusakyti.

Imkite Dwąsią S., kurių atláisite nūdemes... yr á iiémus atláistos (= są odpuszczone WjP 429; remittuntur Jon 20, 23), o kurių vzturesite... yr á iiémus vzturêtos (= są zadržymane WjP 429; retenta sunt Jon 20, 23). DP 203. Imket schwenta Dwase, kuriemus griekus atleisite, thiemus ira atleisti, ir kuriemus nutwersite, thiemus ira nutwertí. BrP II 42.

§ 34. Pažodžiui iš lenkų kalbos yra išverstos veiksmažodžių galėti, turėti, reikėti būtojo kartinio laiko veikiamosios atliktinės formos, pavartotos praeities veiksmo reikšme.

Nes ir tassái galéiės bū (= byl mogli WjP 274) padôrei izkalbêtiš, kaip ir musiszkei ne iztikimiêii izkalbinéiēs. DP 126. Ir idánt ios didúmas szirdisia mūsų wirpsôtú, ant pastarós weczêrios, kad awinêlî welikos su mókitineis sawáis atatéisēs, turéiēs buwo (= miał byl WjP 554) eit izg to pasaulo Téwop, szitą sakraméntą ístate. DP 268. Rêikę bū (= potrzeba było WjP 404), idánt' W. Christus kęntétu, ir teip' idánt' įeitu įng gârbe sáwq. DP 191.

Išvados

1. Pagrindinė sudurtinių atliktnių veiksmažodžio formų reikšmė yra santykinė-rezultatinė: atliktinės formos reiškia ankstesniu veiksmu pasiektą rezultatinę būseną, truncančią tam tikru dabarties, praeities arba ateities momentu. Visų laikų atliktnėms formoms būdingi du šios reikšmės atspalviai: konkrečios rezultatinės būsenos ir apibendrintos rezultatinės būsenos. Konkrečią rezultatinę būseną dažniausiai reiškia įvykio veiksmo veiksmažodžių formos, o apibendrintą – eigos veiksmo.

2. Sudurtinės atliktinės formos santykiauja su atitinkamo laiko vientisinėmis formomis iš vienos pusės kaip tam tikros skirtingos plačiąja prasme suprasto veiksmo formos, o iš kitos pusės – kaip santykinės ir absoliutinės laiko reikšmės formos.

3. Būtojo kartinio laiko atliktinės formos gali turėti tam tikrą konteksto sąlygojamą reikšmės atspalvį: įvykio veiksmo veiksmažodžių formos reiškia nutrauktą rezultatinę būseną, o eigos veiksmo veiksmažodžių formos – nutrūkusį praeities veiksmą.

4. Būsimojo laiko atliktinės formos dėl būsimojo laiko specifikos labai dažnai vartojamos modaline spėjimo reikšme. Šiais atvejais savo laiko reikšme jos prilygsta esamojo laiko atliktnėms formoms.

5. Sudurtinių atliktnių formų santykinė-rezultatinė reikšmė kartais turi įtakos veiksmažodžių veiksmui, dėl to kai kurių eigos veiksmo veiksmažodžių atliktinės formos vartojamos įvykio veiksmo reikšme.

6. Esamojo ir būtojo kartinio laiko sudurtinių atliktnių formų reikšme gana dažnai vartojamos būtojo kartinio laiko vientisinės formos, tačiau jos paprastai skiriasi tam tikru niuansu: palyginti su sudurtinėmis formomis, vientisinės turi ryškesnę ankstesniojo veiksmo reikšmę ir silpniau tereiškia jo ryšį su vėlesniu laiko planu. Dėl to vienu ir kitų formų vartojimas šiek tiek skiriasi.

7. XVI–XVII a. raštuose sudurtinės atliktinės formos vartojamos panašiai, kaip ir dabar. Pastebėti skirtumai nuo šių dienų vartosenos yra atsiradę dėl kitų kalbų įtakos.

ЗНАЧЕНИЯ И УПОТРЕБЛЕНИЕ СЛОЖНЫХ ЗАВЕРШЕННЫХ ВРЕМЕННЫХ ФОРМ

Н. СЛИЖЕНЕ

Резюме

В статье освещаются значения и употребление сложных завершенных временных форм изъявительного наклонения главным образом в современном литовском литературном языке, но для сравнения также привлекаются материалы из литовских памятников XVI—XVII в.в.

Основное значение сложных завершенных временных форм литовского языка является относительно-результативным: завершенные формы обозначают предшествующим действием достигнутое результативное состояние, которое продолжается в определенный момент настоящего, прошлого или будущего. В зависимости от контекста все завершенные временные формы могут обозначать или конкретное результативное состояние, достигнутое конкретным предшествующим действием, напр.: *Kur tvartai buvo, dabar riogso mūrai; iš tų mūrų aikvėpia kvapas: daug gyvų daiktų yra čia sudegę.* — Где хлева стояли, сейчас торчат каменные стены; от этих стен приходит запах: много живых существ здесь сгорело (досл.: суть сгоревшие) (И. Симонайтите), или обобщенное результативное состояние, достигнутое обобщенным действием неопределенного прошлого, напр.: *Juk Vilius yra laikęs Ilgę savo glėby, gal jis ją karščiau mylėjo, negu ją — Grėtę.* — Ведь Вилюс держал (досл.: есть державший) Ильже в своих объятиях; может быть, он ее более горячо любил, чем ее — Грете (И. Симонайтите). Первый оттенок значения чаще приобретают завершенные формы глаголов совершенного вида, а второй — формы глаголов несовершенного вида, особенно формы настоящего времени.

Значение сложных завершенных форм соотносится со значением простых форм соответствующего времени, так как действие, выраженное завершенными формами, определяется как предшествующее не только достигнутому результативному состоянию, но и всем одновременным с ним действиям и состояниям, выраженным соответствующими простыми временными формами. Поэтому сложные завершенные формы часто употребляются для выражения временных отношений между действиями главного и придаточного предложения. Таким образом, сложные завершенные формы соотносятся с простыми временными формами с одной стороны как формы, имеющие относительное временное значение, а с другой стороны — как формы с результативным значением, т.е. в видовом плане, если понимать вид в широком смысле.

Сложные завершенные формы прошедшего однократного времени, употребленные в соответствующем контексте, приобретают некоторый обусловленный контекстом оттенок значения. Формы глаголов совершенного вида обозначают прерванное результативное состояние, достигнутое предшествующим действием, напр.: *Tu negirdėjai, šiąnakt vėl kažin kas buvo atėjęs avižų vogtų.* — Ты не слышал, в ту ночь опять кто-то приходил (досл.: был пришедший) воровать овес (А. Венуолис). Формы глаголов несовершенного вида обозначают прерванное предыдущее действие, напр.: *Jau buvo norėjęs prašytis i*

kalėjimo ligoninė, bet, pasitaręs su manim ir kitais kaimynais, nusprendė luktarti — gal dar pasitaisyti. — Хотел было (досл.: был хотевший) уже проситься в тюремную больницу, но, посоветовавшись со мной и с другими соседями, решил подождать — может еще поправится (А. Венуолис). Иногда в этих случаях значение сложных завершенных форм является близким значению сложных начинательных форм прошедшего однократного времени, ср.: *Uošvienė buvo benorinti į turgų važiuoti, bet suleido kelionę.* — Теща хотела было (досл.: была хотящая) на базар ехать, но не поехала (И. Симонайтите).

Сложные завершенные формы будущего времени, кроме своего основного относительно-результативного значения, очень часто употребляются с модальным значением предположения, напр.: *Juk būsi girdėjusi, kad Gaidys ją (žmoną) nusipirko?* — Ведь ты, пожалуй, слыхала (досл.: будешь слыхавшая), что Гайдис ее (жену) купил? (И. Симонайтите). Их временное значение в таких случаях совпадает со значением завершенных форм настоящего времени.

Относительно-результативное значение завершенных форм иногда оказывает влияние на глагольный вид. Поэтому сложные завершенные формы некоторых глаголов несовершенного вида часто употребляются со значением совершенного вида.

Простые формы прошедшего однократного времени в соответствующем контексте довольно часто получают значение, очень близкое значению сложных завершенных форм настоящего или прошедшего однократного времени. Все-таки значение простых временных форм в таких случаях не является эквивалентным значению сложных завершенных форм: простые формы имеют более яркое значение предшествующего действия и слабее выражают его связь с последующим планом времени. В зависимости от контекста это различие проявляется в большей или меньшей степени.

В литовских памятниках XVI—XVII веков сложные завершенные формы по своему употреблению обычно не отличаются от соответствующих форм современного литовского языка. Некоторые различия возникли из-за влияния других языков (например, польского, латинского).